

CELİL MEMMEDGULUZADE VE JAMES JOYCE'UN YARATICILIĞINDA İNSAN VE ORTAM SORUNU

Cavide MEMMEDOVA*

Özet

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Britanya edebiyatında insan sorununun gündeme gelmesi her iki ülkenin edebiyatında yeni bir nesir türü ve bir çok benzer nitelikler oluşturdu. Her iki halkın edebiyatına benzer nitelikler getirmiş sorunlardan biri olan insan ve ortam sorunu Celil Memmedguluzade'nin (1869-1932) ve James Joyce'un (1882-1941) yaratıcılığında benzer konular, aynı semboller çevresinde sanatsal çözümünü bulmakta ve aynı edebi-felsefi düşüncelerle açıklanmaktadır. Örneğin Joyce'un yaratıcılığında sürekli olarak yer alan "epiphany"nin sembolik içeriği Memmedguluzade'nin yaratıcılığı için de bir özelliktir. Bu sembol her iki yazar'ın yaratıcılığında aynı sosyal kusurları ortaya çıkarmakta, modern insanın trajedisini göstermektedir.

Joyce'un "Ölümler" öyküsünde ve Memmedguluzade'nin "Ölümler" eserinde açıklanan gerçek kesin şekilde aynı içeriğe sahiptir. Bu yazarlar toplumdaki aynı kusurları, insan varlığındaki ataleti, düşüncenin yoksunluğunu, insanın kendinden habersizliğini ve kendine yabancılığını ifşa etmektedirler.

Joyce'un "Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi", Memmedguluzade'nin "Hatıralarım" eserlerindeki kahramanların manevi yaşantıları ile toplumdaki "düzen" içindeki düzensizlik ve iki tür esaret eleştirilir:

1. Sosyal-siyasi esaret.

2. Dinin tahrifinin, imansızlığın yarattığı düşünce esareti.

Bu yüzden Joyce ve Memmedguluzade bu ortamı "ölümler" alemi, "deliler toplantısı", "felç" merkezi olarak tanımlamaktadır. Memmedguluzade ve Joyce'un yaratıcılığındaki bu dayanışma'nın nedenlerini böyle açıklayabiliriz:

1. Dünyada ortaya çıkan sosyo-politik olayların aynı bakış açısından değerlendirilmesi.

2. Dünya edebi süreci için güncel olan sorun ve konuların kaleme alınması. Ayrıca, dönemin felsefe ve edebiyatında yeni, hem de farklı bakış açısından güncellik kazanmış insan konusunun aynı sorunlar çevresinde sanatsal çözümü.

3. Her iki yazarın vatanında aynı sosyo politik durumun ve sorunların mevcudluğu.

Bu karşılaştırmalı tahliller 20. yüzyılın başlarında dünya edebiyatının hem de ortak ilkelere dayalı, karşılıklı şekilde geliştiğini kanıtlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Nesir, Dünya, Esaret, Ortam, İnsan.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü, XX. yüzyılın I. yarısı Azerbaycan ve Britanya Edebiyatları, cavi_e@yahoo.com

---

HUMAN AND ENVIRONMENT PROBLEM IN JALIL MAMMADGULUZADEH'S AND JAMES JOYCE'S CREATIVITIES

Abstract

The emergence of the problem of human in Azerbaijani and British literature in early twentieth century created a new type of prose in literature of both countries and brought many similar qualities. The problem of human and environment which is one of the problems that brought similar qualities to both peoples' literature finds its solution within the framework of similar themes and identical symbols in Jalil Mammadguluzadeh's (1869-1932) and James Joyce's (1882-1941) creativities and is explained with the same artistic-philosophical thoughts. For example, the symbolic content of "epiphany", which is successively introduced in Joyce's creativity, is also a feature for Mammadguluzadeh's creativity. This symbol reveals the same social flaws in the creativity of both writers, showing the tragedy of the modern man.

The reality which is explained in Joyce's story "The Dead" and in the work "The Dead" by Mammadguluzadeh, has explicitly the same content. These writers expose the same flaws in society, inertness in the human being, deprivation of reason, self-ignorance and self-alienation.

The irregularity of "regular society" and two types of oppression are criticized through the spiritual feelings of the heroes of "A Portrait of the Artist as a Young Man" by Joyce and "My Memories" by Mammadguluzadeh:

1. Social-political oppression.
2. Oppression of thought which is created by unbelief and distortion of religion.

Therefore, Joyce and Mammadguluzadeh characterize this society as the "world of the dead", "The madmen gathering", "The center of paralysis".

The reasons for this solidarity in the works of Mammadguluzadeh and Joyce can be explained as follows:

1. Evaluating social and political events of the world from the same perspective.
2. An artistic solution of human issue in the context of the same problems which has gained actuality from a new and different standpoint in philosophy and literature of the period.
3. The presence of a similar social-political situation in the homeland of both authors.

The comparative analyzes prove that world literature was developing as well as on the basis of common principles in early XX century.

Key words: Prose, World, Oppression, Environment, Human

Giriş

20. yüzyılın başlarında dünyada bir çok gergin sosyo-politik olayların ortaya çıkması edebiyatın da konu ve düşünce açısından yeni niteliklere sahiplenmesine neden olmuştur. Şöyle ki, gündem güne derinleşen humanizm krizinden acı çeken dünyanın kurtuluş yolunu insanın kendini idrak etmesinde, toplumdaki ilişkilerin bir düzene gelmesinde gören yazar ve şairler yaratıcılıklarında insan sorununu öne çıkarmış, onun psikolojik dünyasını, hiss ve duygularını çözmeye çaba göstermişlerdir. Şununla insanın kendini idrak etmesine, insanlar arasındaki ilişkilerin doğru bir hale getirilmesine, toplumdaki düzenin onarılmasına yardım etmek istemişlerdir. Çok ilginçtir ki, o dönemde bu mesele Britanya ve Azerbaycan edebiyatlarında aynı görüş açısından, benzer konu ve içerik, yaratıcılık ilkeleri bakımından yer almış, aynı düşüncelere dayanan insan kavramını ihtiva etmiştir. Bu nedenle de o dönemde Britanya ve Azerbaycan edebiyatlarında insan sorunu daha çok insan ve ortam, birey ve toplum, kendini idrak vb. sorunlar çerçevesinde çözüm bulmuştur. Her iki halkın edebiyatlarında insan sorununa aynı görüş açısından yaklaşım, çok zaman aynı yaratıcılık ilkeleri ve aynı edebi-felsefi düşüncelerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

Söz konusu devirde Azerbaycan edebiyatında düzyazının gelişmesi, bitkin halde oluşum dönemi olarak karakterize edildiği gibi, Britanya edebiyatında da yeni nesir türünün teşekkülüyle hatırlanmaktadır. Bu yeni gelişme eğilimleri konu, üslup, ayrıca tahkiye niteliklerinde tezahür etmekteydi. Bununla beraber 20.yüzyılın başlarında Britanya edebiyatının fikir kaynaklarından biri olan Batı felsefesinin, özellikle de Nietzsche'nin, Freud'un, Bergson'un görüşlerinin her iki halkın edebi yaratıcılığındaki etkisi edebiyatlar arasında sözkonusu tipolojik uyumluluk doğuran faktörlerden biri olmuştur. Bu açıdan Britanya yazarları David Herbert Lawrence'in, James Joyce'un ve diğerlerinin yaratıcılığıyla Azerbaycan yazarları Celil Memmedguluzade'nin, Abdurrahim Bey Hakverdiyev'in, Hüseyin Javid'in veb. yazarların yaratıcılıkları arasında fikir, konu, içerik bakımından ortak nitelikler mevcuttur. Edebiyatlar arasındaki bu uygunlukların tipolojik tahlillerle incelenmesi, ortak niteliklerin ortaya çıkarılması her iki halkın edebiyat tarihinin önemli sayfalarından birinin araştırılması ile beraber o dönemdeki edebi süreçle bağlantılı bir çok faktörleri de tanımlamaya yardımcı olur. Bu açıdan baktığımızda, Britanya yazarı James Joyce'un (1882-1941) Azerbaycan yazarı Celil Memmedguluzade'nin (1869-1932) yaratıcılığının karşılaştırmalı şekilde incelenmesi bir çok ilginç bilimsel faktörlerin ortaya çıkarılmasına, belirtilmesine yardım ettiği için dikkat çekmektedir.

Azerbaycan ve Britanya Edebiyatındaki Ortak Nitelikler

19.yüzyılın sonu, 20.yüzyılın başlarında yaratıcılığa başlayan Celil Memmedguluzade'nin, Abdurrahim Bey Hakverdiyev'in yaratıcılığıyla Azerbaycan nesri, draması yeni gelişme aşamasına adım atmıştır. O dönemde Azerbaycan edebiyatının yeniliğini karakterize eden temel faktörlerin bir kısmı Britanya edebiyatı için karakteristik niteliklerin sözkonusu yazarların eserlerinde yer alması ile bağlıdır. Daha çok bu yazarların eserlerinde Batı felsefi düşüncesinin etkisi, James Joyce'un yaratıcılığı ile bağlılık, düşünce birliği mevcuttur.

Celil Memmedguluzade'nin, Abdurrahim bey Hakverdiyev'in ve James Joyce'un yaratıcılığında yer alan temel sorun insan ve ortam, şahsiyetin yalnız manevi alemi, insanların mutlu olamadıkları toplum konusudur. Bu yazarları rahatsız eden en ciddi sorun, toplumda yayılmakta olan düşüncesizlik belası, özgürlüğün anlam kaybı, bağımsızlık hakkında düşünemeyen insanların sadece fiziksel değil, artık manevi esarete mahkumiyetleriydi.

Bilindiği gibi, konu ya da türden bağımsız olarak James Joyce'un eserlerinde düşünülen temel sorun, ulusal uyanış, insanın kendini idrak etmesi gibi önemli sorunlar idi. James Joyce ulusunu esarete alan

maddi ve manevi, sosyo-politik nedenleri incelerken, aslında tüm insanlığın kaderini belirtmiştir. “Dublinliler” kitabında toplanmış öykülerinde anlattığı psikolojik durumun, insanı canlı iken ölüye dönüştüren düşüncesizlik belasının ve diğer manevi-psikolojik kusurların esaret için en temel neden gibi sunulması ve şerh olunması yalnız Dublin ortamındaki manevi bunalımı yansıtmamaktadır, tüm dünyayı kuşatan bunalımın nedenlerini bir bütün olarak tanımlamaktadır.

O dönemde Abdurrahim Bey Hakverdiyev de “Geyiklerim” isimli silsile öykülerinde insanların yanlış düşünceleri yüzünden manen çökmekte olan ortamın görüntüsünü sunmuştur. Her iki yazar insanların mutlu olamadıkları kusurlu bir ortamı, neredeyse aynı şekilde eleştirmişlerdir.

Celil Memmedguluzade’nin öykülerinde de insanları yalnızlığa maruz kılan ortamın mahiyeti Joyce’un yaratıcılığına özgü bir kinaye ile elıştırılmıştır.

Her iki halkın edebiyatında aynı düşüncelerin ve yaratıcılık ilkelerinin yer almasının ana sebeplerinden biri, her şeyden önce, hem Azerbaycan, hem de Britanya yazarlarının aynı sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmalarıdır.

James Joyce’un ve Celil Memmedguluzade’nin yaratıcılığında birçok benzerliklerden biri her iki yazarın toplumda yaşanan olaylara kesinlikle aynı düşünceler açısından bakmaları, hümanizm bunalımının nedenlerini aynı faktörlerle açıklaması, çeşitli sosyal sorunları aynı yaratıcılık ilkeleri ile aydınlatmalarıdır.

Celil Memmedguluzade’nin ve James Joyce’un yaratıcılığında diğer önemli yakınlık her iki yazarın benzer sorunları ihtiva eden otobiyografik eserler yazmalarıdır; Her iki yazar yetiştiği ortamın mahiyetini tüm gerçekleri ile ifade etmiş, çocukken yaşanan olayları nasıl anladıklarını, bu ortamda yaşadıkları ruhsal sarsıntıları aynı biçimde betimlemişlerdir.

Onlar, ait oldukları toplumsal ortamı benzer olayların tasviri ile karakterize etmiş, o dönemin insanların psikoloji yaşantılarını, iç alemlerini, isteklerini, görüşlerini edebi şekilde sunmada başarılı olmuşlardır. Bununla da hem James Joyce, hem de Celil Memmedguluzade insan varlığı hakkında özgün fikirler ileri sürmüşlerdir.

James Joyce’un öykülerine hakim olan ruh hali Celil Memmedguluzade’nin eserinde de aynen öyle yer almaktadır. Hatta okuyucu birbirinden çok uzak olan bu ülkelerdeki sosyal ortamın bu kadar benzer olduğuna, insanların psikolojik bakış açısından bu kadar birbine benzediğine hayret eder. Bazen yazarlar aynı sosyal ortamdan söz ediyor gibi görünmektedirler.

Celil Memmedguluzade’nin “Gözlerimi dünyaya ilk açtığımda, dünyayı karanlık gördüm” (Memmedguluzade, 2004, s. 26), diye anlattığı sosyal ortamda da ve bu ortamın “karanlık zamanın sakinleri” (2004, s. 7) diye betimlediği insanların her birinin kalbinde James Joyce’un bazı imajlarına özgü korku hissi hakimdir ve onlar James Joyce’un betimlediği “felç” ortamına ait insanlara her yönüyle benzemekte, onların yaşadıkları kaderi yaşamaktadırlar. Onlar da mahiyetini, anlamını idrak etmeden belirlenmiş yasalara itaat ve ibadet etmekte, ortaya çıkan hiç bir olayı değerlendirmemektedirler. James Joyce’un imajlarının ani anlayışları Celil Memmedguluzade’nin imajları için de karakteristik özelliktir.

Her iki yazarın eserlerinde ortam, insanın kaderinde belirleyici bir faktör olarak sunulmakla beraber, ortamın da insanların düşünce ve manevi aleminin diktesiyle şekillendiği fikri ileri sürülmektedir.

Tüm bu meseleler, ayrıca her iki halkın edebi-felsefi düşüncesindeki ortak noktalar Celil Memmedguluzade'nin ve James Joyce'un yaratıcılığında insan ve ortam sorununun somut karşılaştırmalı tahlilinde daha aydın şekilde tezahür etmektedir.

Celil Memmedguluzade ve James Joyce'un Yaratıcılığında İnsan ve Ortam Sorunu

20.yüzyılın başlarında sosyo-politik olayların etkisiyle felsefede insan sorununun yeni bir bakış açısıyla çözümü, bu konuda oluşan yeni fikirler edebiyatın da içerik ve düşünceler açısından yeni bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Belirtildiği gibi o zaman, Avrupa edebiyatının fikir kaynağı olan Batı felsefi düşüncesi Azerbaycan edebiyatına da etkisiz kalmadı. Yani, insan sorunu Avrupa edebiyatında olduğu gibi, Azerbaycan edebiyatında da güncellik kazanarak sanatsal yaratıcılığa yeni tema, içerik, üslup ve dil özellikleri de getirmiştir. Avrupa edebiyatının düşünce kaynağı olan Batı felsefesinin bir takım olumlu fikirlerinin insan sorunu ile bağlantılı olarak Azerbaycan edebiyatında yer alması, edebiyatlar arasında konu ve içerik yakınlığına, ortak bir sanatsal felsefi düşüncenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu açıdan, yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Britanya edebiyatları arasındaki yaratıcılık ilkeleri ilgiçektir. Böyle ilginç noktalardan biri de belirtildiği gibi Celil Memmedguluzade ve James Joyce'un yaratıcılıklarının karşılaştırmalı incelemesinde açıkça görülebilir.

Bilindiği gibi insanın ruh halini tüm inceliklerine kadar mecazi şekilde açıklayan, bu yüce varlığın iç alemini, ruhi yaşantılarını karışık ve anlaşılmaz hisslerin, dolaşık ve düzensiz düşüncelerin, açıklanmayan duyguların tasvirinde inceleyen modernizm edebi akımının temelinde felsefi kaynak olarak daha çok Freud'un, Nietzsche'nin, Bergson'un insan, hayat hakkında felsefi görüşleri dayanmaktadır. İdeya açısından daha çok Freudizm'e dayanan Modernizm edebi akımı Azerbaycan edebiyatında Avrupa'da olduğu gibi ciddi bir yer almamıştır. Ancak Freud'un psikanaliz teorisinin, insanları "ahlaktan yüksekte" (Ницше, 2007, s. 130) durmaya çağıran Nietzsche'nin "kudret iradesi" kavramının bazı önemli ve olumlu fikirlerinin Celil Memmedguluzade'nin eserlerinde sanatsal yansıması, bu yazarın insan ve ortam hakkındaki düşüncelerini Britanya modernist yazarlarının görüşlerine yaklaştırır, çok zaman ortak sanatsal felsefi düşüncelerin ifadesiyle sonuçlanır.

Modernizm edebi akımındaki bazı kavramlara özel bir anlam kazandırmak için sembollerin kullanılmasının modernist düzyazının en önemli yönlerinden biri olduğu bilinmektedir. Şöyle ki ölüm, kış, kar, soğuk, taş, toz, rüzgâr, renk sembolleri ve benzerleri buna bir örnek olabilir. İlginçtir ki, Celil Memmedguluzade'nin ve Joyce'un yaratıcılığında bu semboller aynı anlama sahiptir. Bu semboller'in büyük bir kısmı Celil Memmedguluzade'nin ve James Joyce'un yaratıcılığında kesinlikle eksiklikleri nedeniyle mahva mahkum olan ortamın mahiyetini karakterize etmek, insanların duygu ve düşüncelerindeki sönüklüğü ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin "epiphany" ifadesi James Joyce'un yaratıcılığında devamlı olarak kullanılan bir semboldür. Bu, bir durumun, hayalin insanda uyardığı anlık kavrayışı, idrakı ifade eden bir kelimedir. Gerçek anlamıyla "tezahür", "görünüş", "Tanrı'nın tezahürü" ve başka çeşitli anlamlara gelen bu söz, hem de Hristiyanlık dinine ait bir ayın'ın ismidir. Şöyle ki, Hz. İsa'nı görmek için müneccimlerin Beytullahim'e gelmesiyle bağlı, Ocak ayının altısına rastlayan Hristiyan bayramıdır. Bu bayram, Ortodoks Kilisesi'nde haçın suya atılması ile İsa'nın vaftizinin kutlanması bayramıdır. Bu ifade, aynı zamanda bilimde büyük bir ilerleme, aniden kendini anlamak, idrak etmek, bir şeyin gerçek anlamını ansızın anlamak, dini ve "psikolojik keşifler vb. anlamına gelen" (Matthew, 2008, s. 90-91) bir terimdir. Psikolojide ise "epiphany" insanın ruh halindeki bir çok noktaları, anladıklarını, idrak ettiklerini karakterize eden anları ifade eder¹.

1 Bak: Jarvis A. (1996). *Taking a break: Preliminary investigations into the psychology of epiphanies as discontinuous change experiences*. Amherst: University of Massachusetts-Amherst.

Görüldüğü gibi, bu ifade iki, yani hem dini, hem de bilimsel açıdan farklı yorumlanır. Joyce'un yaratıcılığında da "epiphany" görünüşte dini bir ritüel olarak sunulur, ancak eserdeki olayların mahiyetine dikkat edildikçe, aniden kendini idrak etmek anlamını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Onun eserlerinde "epiphany"nin "Bir görüntü, bir olay veya unutulmaz bir hafıza evresi tarafından ortaya çıkan ani ve ansızın bir ruhi tezahür" (Beja, 1971, s. 18), kavrama anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Neredeyse, onun bütün eserlerinde, özellikle de "Dublinliler"de "epiphany" bu anlamda geçer. Bu idrak etme, tabii ki, basit içeriğe sahip değil, ortamın da, olayların da görünmez yönlerini ortaya çıkarır ve yazar gerçekleri yalnızca birkaç kahramanın, bir ailenin değil, tüm sosyal ortamın acı bir gerçekliği olarak sunar. Bu kavrama, insanın fark etmediği, lakin onun hayatında hayati önem taşıyan büyük bir hakikatın açılışı olur.

James Joyce'un "Dublinliler" öyküler silsilesi "ölüm sesi ile başlar, açık bir şekilde ise "Ölümler"adlı öyküyle biter" (Ellmann, 1982, s. 182) ve Celil Memmedguluzade'nin de "Ölümler" eseri bir sıra farklı niteliklerine rağmen aynı edebi-felsefi anlama sahiptir. Ayrıca James Joyce'un "Ölümler"i şahsiyeti bir başka yolla inceler" (Head, 2009, s. 10). Bu sözler Celil Memmedguluzade'ye atfedilebilir.

James Joyce'un "Ölümler" öyküsünde eserin kahramanı Gabriel'in kendini ve olayları anlaması da kesinlikle "epiphany" münasebetiyle gerçekleştirilen bir ziyafet günü başlar. Şöyle ki, ziyafetde devamlı olarak Gabriel'i üzen küçük olaylar ortaya çıkar. Bu üzücü gün, eşinin geçmişi hakkında gerçekleri öğrenmesi nedeniyle daha başka hayati gerçekleri anlaması ile sona erer. Evine döndüğünde, karısının geçmişine dair itirafı, kadının geçmişte yaşadığı duygularını kaybetmediğini ve yıllardır kocasını değil, gençlik aşkı olmuş Michael'ı sevdiğini anlar. Şu anda Gabriel yaşam ve ölüme ait bir Epifaniya yaşıyor, ölümler ve diriler mefhumu onun düşüncesinde aksine yorumlanır; ölen bir insan çok fazla gerçek duyguyla sevilir, o, yokluğuna rağmen hala da mevcuttur.

Bu düşünce Celil Memmedguluzade'nin "Ölümler" eserinde sunduğu "ölüler alemi"ni hatırlatmaktadır. Her iki yazarın ileri sürdüğü fikir, açıkladığı gerçek kesin şekilde aynı içeriğe sahiptir. Bu yazarlar toplumdaki aynı kusurları, insan varlığındaki ataleti, düşüncenin yoksunluğunu, insanın kendinden habersizliğini ve kendine yabancılığını ifşa etmektedirler.

"Ölümler Alemine" dönüşmüş sosyal ortamın ruhsal sahnesini yaratan yazarların yaratıcılığındaki fark söz konusu eserlerden birinin epik, diğerinin dramatik türde yazılmasındadır. Celil Memmedguluzade'nin "Ölümler" eserinin trajikomik türde yazılmasına rağmen, bu eserdeki facievilik James Joyce'un eserlerindeki trajik üzüntüden daha güçlüdür. Temel düşüncelyi daha açık ifade etmek için yazar, mezarlıkta bir sahne sunar ve keskin bir şekilde "ölüler ve diriler alemi"ni karşı karşıya getirir. Sonunda, İskender isimli baş kahraman, cehaleti yüzünden rezil olmuş adamlara söylediği sözlerinde eserin ismindeki sembolik anlamı ifade eder: "Ben bir hiçim, şimdi bakalım siz kimsiniz? Benim ismim keyifli İskenderdir, sizin adınızı ne koyalım? Ben dağları, taşları, kuşları, felekleri, ayları, yıldızları, dünyayı buraya tanık çağırır ve sorarım ki bu insanlara ne ad koyalım? O zaman her kes cevap verir: "Ölümler" (Memmedguluzade, 2014, s. 429).

Ölümleri kıskanan bir adamın kaderiyle James Joyce düşüncesiz yaşamının ölümden daha kötü olduğunu vurgular ve Celil Memmedguluzade de "Ölümler" eserinde ölümler "alemi" ile "dirilerin sahte dünyası"ni karşı karşıya getirir.

James Joyce'un "Ölümler" öyküsünde, aynı zamanda, Sigmund Freud'un psikanaliz teorisinin etkisi açık bir tarzda tezahür etmektedir. Kadının şarkıyı dinlediği an geçmişde hissettiği duyguları zaman geçmemiş gibi tekrardan yaşaması Sigmund Freud'in "Bilinçsizlik" kavramında ileri sürdüğü

fikirlerini sanki edebi şekilde kanıtlar. Modernizm için karakteristik olan zaman kavramını da bu noktada daha iyi anlayabiliriz.

Celil Memmedguluzadenin “Ölümler” eserinde ise Sigmund Freud’un daha çok “Korku” anlayışı ile bağlı görüşlerinin edebi yansımasını göre biliriz. Yani Celil Memmedguluzade’nin trajik durumda olan kahramanlarının düşünce ve davranışlarını, Sigmund Freud’un tabiriyle söylersek, “aynı anlama gelen korku ve rahatsızlık” (Freud, 2014, s. 343) hissi etkiliyor. Başka bir deyişle bu kahramanların doğasında korkudan doğan rahatsızlık, rahatsızlıktan doğan korku, yani sinirlilik, asabılık hakimdir. Ortaya çıkan yanlış olayların tümü de insan ruhundaki bu bozukluktan kaynaklanmaktadır. Celil Memmedguluzade’nin diğer eserlerinde de biz bu “korku ve rahatsızlığın” iyileşmeyen bir hastalık gibi toplumu mahva götürdüğünü mecazi bir şekilde görüyoruz. Sigmund Freud’un psikanaliz teorisi “kendin kendini idrak et!” ilkesine dayanıyor. Celil Memmedguluzade de göstermiştir ki, insan kendi hisslerini, düşüncelerini, isteklerini anlamadıkça kendinden habersiz kaldıkça o sağlam ve yararlı varlık olamaz, ayrıca sosyal ortam da insanların manevi tekamülüne yardım edemedikçe “ölümler alemi” ve “deli toplantis” olarak kalacak.

James Joyce ve Celil Memmedguluzade’nin eserlerindeki dil ve üslup özellikleri de dikkat çeker: her iki eserin dili basit, çok etkili bir ifadeye sahiptir. Her iki yazarın eserlerinde betimlenen olayın mahiyeti ve yazarın kendi düşüncesi okuyucuya ansızın ve kısa bir cümlede açıklanır. “Kız Kardeşler” öyküsünde uzun süre felçten acı çeken bir din adamının ölümünden bahsedilir. Eserin küçük yaşlı kahramanı ihtiyar, felç hastası olan rahip arkadaşının ölümü nedeniyle korku yaşar: “Ben uykuya gittiğimde çok geç idi. Bana öyle geliyordu ki, karanlık odamda ben tekrardan felçin gri renkli yüzünü gördüm. Yorganı başıma aldım ve Noel hakkında düşünmeye çalıştım. Ama gri renkli yüz beni hala da izliyordu” (Joyce, 1982, s. 42).

Hastanın, kesinlikle felç hastalığına tutulması ve ölümünden sonra küçük arkadaşının onun hasta, perişan halini hatırlaması öykünün esas düşüncesini kapsamaktadır. Yazar, acı çeken ve karışık duygularla dolu üzüntü yaşayan çocuğun içinde ansızın oluşan bir duyguyu Celil Memmedguluzade’nin eserlerinde olduğu gibi, soğuk tahkiye ile ifade eder: “İçimde özgürlük hissettim, sanki onun ölümüyle ben nedense özgür olmuşum” (Joyce, 1982, s. 44). İhtiyar dostunun ölüm haberinden, hissettiği üzüntüden sarsılıp, anlaşılmasız hissler yaşayan çocuk, ansızın içine dolan özgürlük hissini keşfeder, anlayamadığı, gizem dolu bu hiss, onun gözlerinde her bir şeyi değişer, çocuk dumanlı bir tarzda sanki gerçekleri idrak etmeye başlar. Bu durum eserin içeriğinde somut tarzda yer almayan ciddi sosyal bir soruna işaret çekmektedir; bu, Katolik Kilisesi’nin İrlandalı insanların ruhunu ve zihnini esarete götürdüğünü gösterir. James Joyce, vefat eden ihtiyar rahibin yıllarca şiddetli felç hastası gibi tarif etmekle hem de İrlandada Katolik Kilisesi’nin faaliyetinin felç haline geldiğini, dinin bu durumla insanlara ne bir maddi, ne de manevi yardım edemeyeceğini eleştirir. Felç haline gelmiş bir kurumdan en az manevi destek bekleyen insanları ise manevi kölelere benzetir. James Joyce’a göre “felç” halinde olan katolik kilisesinin “ölümü”, bütün Dublinlilere bu özgürlük hissini yaşata bilir.

James Joyce’un ve Celil Memmedguluzade’nin yaratıcılıklarındaki en önemli yakınlıklardan biri de onların eserlerinde okuyucularına anlatmak istedikleri gerçeklerden, sorunlardan bahsetmemekleri, birkaç kişinin özel hayatında gündelik olayları anlatmakla çok önemli sosyal sorunları ışıklandırmalarıdır. James Joyce’un otobiyografik eseri olan “Sanatçının bir genç adam olarak portresi” (“A Portrait of the Artist as a Young Man”; 1916) romanı ile Celil Memmedguluzade’nin “Hatıratım” otobiyografik eseri arasında bazı farklı özellikler olsa da, her iki eser kapsadıkları

birkaç sorunları, ileri sürdüğü fikirlerle benzer niteliklere sahiptir. Şöyle ki, her iki eserde yazarların çocukluk dönemini yansıtan olaylar, kahramanların hayatı idrak etme, ortamları tanıma zemininde dünyayı, gerçekleri anlamak gibi birçok nitelikleri çok benzerdir.

“Sanatçının bir genç adam olarak portresi” romanında James Joyce’un hayat hakkında ilk izlenimleri; dünya, yaratılış, varoluş hakkında düşünceler vb. gibi önemli meseleler romanda yer almıştır. Eserin başlangıcından itibaren, insan, vatandaş, entelektüel olarak James Joyce’un oluşumunu etkileyen ana faktörlerden birinin İrlanda Ulusal Kurtuluş Hareketi ve diğerinin de politikacı Charles Stewart Parnell’in (1846-1891) hayatı ve kişiliği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi, Charles Stewart Parnell İrlanda kurtuluş hareketinin lideridir ve “herkesden daha çok İrlanda’ya bağımsız bir ulus olmak duygusunu yaşatmış” (Taylor, 1980, s. 91) insandır. James Joyce, küçük yaşlarından itibaren Parnell hakkında duyduklarını hiçbir zaman unuta bilmedi: hayatının sonuna kadar ona aziz olan bir inanç, fiziksel ve manevi özgürlük, bir büyük şahsiyet yani, Charles Parnell mevcut olur. Onun yaratıcılığında ara sıra Charles Parnell’in hatırası kalp ağrıtan, kırılmalı bir şekilde geçer. Bu eserde de küçük Stephen, ailesinden uzakta hararetden ve yalnızlıktan muzdarip olduğunda ailesini Charles Parnell olaylarını tartıştığı bir durumda hatırlar. Hastalıktan kendini, annesini bile unuttuğu bir anda aklında yalnız Charles Parnell’in hayali dolaşar. Aslında onun küçük hafızasının büyük kısmında Charles Parnell’e bağlı hatıralar yer almıştır. Bu hal onda iki önemli düşünceyi oluşturmuştur:

1. Özgürlüğe, mücadeleye sevgi ve köleliğe itiraz.
2. Zulüm ve ihanete nefret.

Birinci duygunun sembolü Charles Parnell, ikinci duygunun sembolü ise Katolik Kilisesi’dir. James Joyce mektuplarının birinde yazmıştır: “6 yıl önce ben kızgın bir nefretle katolik kilisesinden ayrıldım. Benim doğam orada kalmama izin vermedi. Bir dilenci olurum, ama gururumdan vazgeçmeyeceğim.” “Doğa”, “ruhsal dünya” ve “gurur” kelimesi onun için farklı bir şeydir, sanatçının ruhudur” (Ellman, 1982, s.xiv). Kesinlikle bu sebepten James Joyce, “Dublinliler”deki öykülerinde Dublin ortamını sunarken bu ortamın ruhsal ölümünün sembolü olarak ölü insan imgeleri yaratmış ve Katolik Kilisesi’nin İrlanda’yı yok olmaya götürdüğünü vurgulamıştır.

James Joyce’un küçük kahramanının dine karşı tutumunu Celil Memmedguluzade’nin “Hatıratım” esrinde kaleme aldığı anılarında da göre biliriz. “Hatıratım” eserinin küçük kahramanı din hakkında somut negatif veya pozitif fikirler söylemek veya düşünmek eyleminde bulunmaz. Ona tavsiye olunduğu gibi ibadet eder, her dini görevi dürüstçe yerine getirir. Lakin Stephen gibi, Memmedguluzade’nin küçük kahramanı da içinde ne ise anlaşılmalı korku ve hayret karışık bir duygu yaşar, kalbinde her an bir şeyler anlamak, idrak etmek isteği hüküm sürer. Anlar ki, köyde her şey sanki bir kural ve yasalarla yerine getirilir, ama ortada ne ise büyük bir düzensizlik var, ne ise yetmir. Düzen içindeki büyük düzensizlik, kaostan doğmuş çelişkileri Stephen de görür, küçük Celil’in yaşadığı tüm hisleri o da yaşar. Her iki yazar, çocukluk yıllarında anlayamadıkları olayları tarif ederek, ruhsal yaşantılarına aydınlık getirmişlerdir. Yazarların her biri, Allah sevgisi için ibadet ettiğini düşünürken aslında Allahdan uzak kalan toplumun faciasını ustaca kaleme almakla beraber, sahte dindarlığa ve idraksız tarzda ibadete nefretlerini ifade etmişlerdir. Celil Memmedguluzade’nin dini bağnazlığa, “dindar” dinsizlere karşı itirazını James Joyce’un ömrünün sonuna kadar Katolik Kilisesi’ne olan yaklaşımında göre biliriz. Her iki yazarın edebi kahramanlarının hayatı ve varlığı idrak etmesi de aynı hiss ve düşüncelerin uyanışı ile alakalıdır. Şöyle ki, Stephen ve küçük Celil

dünyayı, varlığını, nihayet Allahı aynı düşüncelerle idrak etmeğe başlarlar. Bir gün Stephen, okulda derslerden sonra düşünceli halde coğrafya kitabının sayfaların çevirirken bir sayfaya yazdığı sözler dikkatini çeker:

“O, coğrafya kitabının ilk sayfasını çevirdi ve ora yazdıklarını okudu: ismi, nerede olduğu hakkında.

Stephen Dedalus.

İlkokul.

Klongouz Vud Okulu.

Sellinz.

Kounti Kilders.

İrlanda.

Avrupa.

Dünya.

Evren.

Bunlar idi onun yazdığı. Ve bir gece Filming aynı sayfanın öbür yüzüne yazmıştı:

Benim ismim Stephen Dedalus'dur.

Benim milliyetim İrlandalı.

Ikamet yerim Klongouz

Ve beklediğim Cennettir.

... O sayfayı tekrardan sona kadar okudu. Ama evrenin peşinden ne geliyor? Hiçbir şey.

... Yalnız Allah hakkında düşünebildi; Allah Allahın ismidir, onun ismi Stephen olduğu gibi. Fransızlar ona Dieu söylüyorlar. Bu da Allahın ismidir; Bir kişi Allaha dua edip de onu Dieu sesliyorsa, Allah ansızın anlıyor ki, dua eden Fransızdır. Dünyada farklı dillerde Tanrı'nın farklı isimlerinin olmasına rağmen, tüm insanlar çeşitli dillerde dualar ederken Allah onların ne söylediklerini anlar; Allah her zaman Allah olarak kalır ve onun gerçek adı Allah'dır” (Joyce, 1982, s.231).

Stephen, kendisi Allah'ı “arayıp bulur” ve Allah'ın doğası, büyüklüğü hakkında kanıtlar bulur, “Allah herkesi anlıyor”, - bu, Stephen'in Allah hakkında, anladığı ikinci gerçektir ve o, bu gerçeğe anlar ki, Allah herkesindir. Allah hakkında bu düşünceleri onun ruhunda “herkes” diye düşündüğü tüm insanlarla görünmez bağlar yaratır ve o, insanlığı tanımaya ve idrak etmeye başlar. O, insanlar arasında büyük bir yakınlığın mevcut olduğunu anlar, kendini dünyanın, insanlığın küçük bir hissesi gibi hisseder.

“Siyasetin ne anlam taşıdığını sona kadar anlayamaması ve dünyanın sonunun ne zaman geleceğini bilmemesi Stephen'e azap verdi. O, kendini küçük ve zayıf hissetti” (Joyce, 1982, s.231). Bu hal

onun manevi yalnızlığının başlangıcı olur. Çocuğun, dünyanın sonunun ne zaman yaklaşacağı hakkında düşünce ve ilgisi, aslında kendine açıklayamadığı manevi azaplardan kaçma arzusundan doğar. Sona kadar manevi yalnızlıkta kalan kahramanın bu hali ile yazar, yaratıcı insanın toplumda yabancılaşmasında sosyal ve manevi faktörlerin rolünü açıklamaktadır.

Celil Memmedguluzade'nin kahramanı da ortamda baş veren olayları, büyüklerin alemini, cennet arzusunu, cehennem korkusunu yaşayan adamların ne istediklerini anlamaz ve kendine sorular sorarak gerçeği öğrenmeğe çaba gösterir: “Bu büyüklükte dünyanın sahibi kimdir? Kimdir cenneti yaratan? Kimdir cehennemi yaratan? O, aynı Allah'dır ki, araplar ona söylüyorlar “Allahu Akber. Bu o kelimedir ki, tüm dualar o kelime ile başlar.” (Memmedguluzade, 2004, s. 6).

Her ne kadar dindar bir ortamda yetiştirilmiş ve eğitilmiş olsalar da, her iki çocuk da Tanrı hakkında bilgiyi kendi kişisel düşünceleri bakımından kazanmışlardır ve bu konuda çevredeki insanlar ve din adamları onlara yardım etmemektedir. Bu ortam onlara sadece cennet ve cehennem hakkında önemsiz bilgi verir ve onları anlamı bilinmeyen bilinçsiz ayinlere ve ibadelere gönderir. Böylece bu toplumdaki insanların yalnızlık trajedisi çocukluk yaşlarından başlar.

Her iki yazar kahramanlarının psikolojik durumunu, hiss ve düşüncelerini inceliklerine kadar yansıtmakla insanın yalnızlığının faciasını göstermiş, bununla da ülkelerindeki mevcut sosyo-politik durumun kusurlarına dikkat çekmiş, hem de günden güne derinleşen bunalımın toplumu ölüme götürdüğünü vurgulamışlardır. Bu ağır durumdan kurtuluş yolu ise insanların bir ali varlık olarak kendilerini idrak etmeleri, hiss ve duygularını düzgün anlamaları ve değerlendirmeleridir. Tüm hayatı boyu Celil Memmedguluzade de James Joyce da insanların kendilerini idrak etmelerine yardım eden, manevi ve fiziksel özgürlüğü tebliğ eden eserler yazmaya çaba göstermişlerdir.

Sonuç

20.yüzyılın başlarında insan varlığının yeni bakış açısından öğrenilmesi teşebbüsü felsefe ve edebiyatta insan hakkında yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Her zaman felsefenin ve edebiyatın ana konusu olan insan ve onun kaderi 20.yüzyılın başlarında daha da farklı açıdan dikkat merkezine gelmiş ve daha özgü düşüncelerle sonuçlanmıştır. Friedrich Nietzsche'nin, daha sonra ise Sigmund Freud'un ve diğerlerinin insan hakkında düşüncelerini yaratıcılıklarında edebi şekilde ifade eden bir çok yazarlar, ayrıca, Celil Memmedguluzade ve James Joyce, insan ve ortam sorunu çevresinde bu yüce varlığın iç dünyasını ayrıntılı şekilde açıklamayı başarmışlardır. İnsan ve ortamı ayrılmaz, biri diğerini tamamlayan alem gibi gören yazarlar insanların manevi tenhalığa, yabancılaşmaya maruz kaldıkları toplumun kusurlarını her şeyden önce insanların düşünmek yeteneğinden yoksun kalmalarında, özgürlük hakkında sanki anlayışlarının bile olmamasında görürler. Her iki yazara göre, fiziksel esaret düşünce ve ruhi esaretin üzerinde kurulur; özgürlüğün ne olduğunu idrak etmeyen insanları kul etmek daha kolaydır. Celil Memmedguluzade'nin ve James Joyce'un eserlerinin karşılaştırmalı incelenmesinden açıkça görüleceği gibi, yazarlar yaşadıkları toplumda iki tür esaret görürler:

1. Sosyal-siyasi esaret.
2. Dinin tahrifinin, imansızlığın yarattığı düşünce esareti.

Bu yüzden Celil Memmedguluzade ve James Joyce bu ortamı “ölüler” alemi, “deliler toplantısı”, “felç” merkezi olarak tanımlamaktadır.

Yazarlara göre, siyasi esaret insanların varlığına hakim olan manevi esaret'in üzerinde kurulmaktadır. İnsan nasıl yaşamalı olduğunu, niçin mücadele ettiğini anlamak için kendini idrak etmeli, bir varlık olarak kendi hisslerini, isteklerinin kaynağını anlamalı, amacını kararlaştırmalıdır. Bunun için dünya'nın humanizm bunalımından kurtuluşunu felsefede insan varlığının farklı açıdan incelenmesinde gören çağdaşları gibi, Celil Memmedguluzade ve James Joyce da yalnız toplumun kusurlarından, bunalımından bahsetmekle kalmamış, insanın ruh halini, iç dünyasını ayrıntılarla açıklamağa çaba göstermişlerdir. Her iki yazar insanın mahiyetinin hayırdan oluştuğuna, her bir insanın içinde adalete doğru eğilimin mevcutluğuna inanır; eğer insan içindeki hissleri, isteklerini anlamağı başarırsa kendini idrak edebilir, fakat insanın kendini idrak etmesi için Allah'ı idrak etmesi ve tüm insanları sevmesi önemlidir. Yazarlar, insanın kendi ruh halini doğru anlaması, mücadele kudretine sahip olması gibi faktörlere de açıklama getirmekle insan hakkında düşüncelerini ifade etmiş ve bu fikirlerinde Friedrich Nietzsche'nin ve Sigmund Freud'un görüşlerine dayanarak mükemmel insan kavramını sunmuşlar.

Celil Memmedguluzade'nin ve James Joyce'un insan ve ortam sorununu aynı konu ve sorunlar çevresinde çözerek ortak düşünceye gelmelerinin nedenleri 3 faktörle sıkı bağlıdır:

1. Dünyada ortaya çıkan sosyo-politik olayların aynı bakış açısından değerlendirilmesi.
2. Dünya edebi süreci için güncel olan sorun ve konuların kaleme alınması.
3. Her iki yazarın yaşadıkları devlet ve toplumda aynı sosyo politik durumun ve sorunların mevcutluğu.

Bu yazarlar, eserlerinde hem siyasi, hem de manevi esaretin neden kaynaklandığını açıklamakla beraber, ondan kurtuluş yolunu da aynı düşünceleri ileri sürmek suretiyle göstermişlerdir.

Kaynaklar

- Beja, M. (1971). *Epiphany in the Modern Novel*. Seattle: University of Washington Press.
- Ellmann, R. (1982). *James Joyce*. New York: Oxford Toronto, Oxford University Press.
- Freud, S. (2014). A General Introduction to Psychoanalysis. Edited & Published by PDF Books World. 03 Nisan 2015.
- <https://eduardolbm.files.wordpress.com/2014/10/a-general-introduction-to-psychoanalysis-sigmund-freud.pdf>
- Head, D. (2009). *The Modernist Short Story. A Study in Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Jarvis, A. (1996). *Taking a break: Preliminary investigations into the psychology of epiphanies as discontinuous change experiences*. Amherst: University of Massachusetts-Amherst.
- Joyce, J. (1982). *Dubliners. A Portrait of the Artist as a Young Man*. Moscow: Progress Publishers.
- Matthew, McD. (2008). The Nature of Epiphanic Experience. *The Journal of Humanistic Psychology*. 48 (1). 89-115.
- Memmedguluzade, C. (2004). *Eserleri*. Bakü: Önder Neşriyatı.

Memmedguluzade, C. (2014). *Eserleri*. Bakü: Önder Neşriyatı.

Taylor, A.J.P. (1980). *Politicians, Socialism, and Historians*. Oxford: Oxford University Press.

Ницше, Ф. (2007). *Веселая наука: Злая мудрость (Й. Клушенко, Пере.)*. Москва: Эксмо.